

DAVIES, John i KENT, Alexander J. (2017)
The red atlas: How the Soviet Union secretly mapped the world
 Chicago: The University of Chicago Press, 234 p.
 ISBN 978-0-226-38957-8

En el context actual d'intercanvi d'acusacions d'espionatge entre els màxims responsables dels governs dels Estats Units d'Amèrica i de la Federació Russa, la lectura de *The red atlas* pot considerar-se plenament d'actualitat. No obstant això, ens trobem davant d'una obra que recopila un procés iniciat fa més de cinquanta anys per la Unió Soviètica: la cartografia del món. Un ambiciós projecte que porta els autors a considerar que «des de qualsevol lloc on llegiu aquest llibre, és probable que la Unió Soviètica l'hagi cartografiat detalladament».

Escrita per dos investigadors anglesos, l'obra es focalitza en la cartografia soviètica produïda sobre els Estats Units i el Regne Unit. Ara bé, l'interès per l'obra sobrepassa aquest àmbit. En primer lloc, per l'innegable valor estètic de les múltiples reproduccions, atès que la qualitat dels mapes originals, impresos fins a dotze colors, resulta clau en aquest aspecte. En segon lloc, per les aportacions a l'origen i l'evolució del projecte. I, finalment, perquè constitueix una eina per a la lectura i la interpretació d'uns mapes retolats en ciríl·lic, amb particularitats de contingut, recopilació d'informació i representació allunyades de les pràctiques cartogràfiques habituals als nostres contextos. Cal remarcar, això no obstant, que no ens trobem davant d'un recull exhaustiu. Ho impossibiliten la quantitat de mapes editats i el fet que un bon nombre d'aquests treballs hagin estat qualificats de secrets.

L'origen de la cartografia analitza-da el trobem en un projecte de Stalin desenvolupat per la direcció topogràfica militar de l'Estat Major de l'exèrcit soviètic. L'objectiu que perseguia era cartografiar la Unió Soviètica, els seus aliats i els seus enemics. Un procés que, segons

els autors, hauria generat més d'un milió de mapes de diverses escales i localitats, amb alguns punts actualitzats cada cert període de temps. Una activitat que restà secreta fins a la caiguda de l'URSS, quan una part dels mapes, especialment els que es trobaven emmagatzemats a les repúbliques bàltiques, començaren a sortir a la llum pública. Malgrat això, tot sembla indicar que part de la cartografia produïda encara resta desconeguda.

El desenvolupament d'aquest ambiciós projecte fou bastant ràpid. A manera d'exemple, podem citar que el primer mapa del conjunt de l'URSS a escala 1:1.000.000 es completà el 1918 (per una extensió de 22.402.000 km²). El 1954 ja s'havia acabat el primer mapa a escala 1:100.000 (13.133 fulls). El mapa 1:25.000 es finalitzaria el 1987 (uns 200.000 fulls). Això no obstant, l'esforç desenvolupat no arribà a la població ni a les empreses. Bona part d'aquesta cartografia tingué un ús restringit. Així, per respondre a les necessitats civils, s'edità una segona sèrie de mapes, també secrets però accessibles sota certes condicions. Aquesta cartografia, però, incorporava deliberadament omissions i inexactituds, per exemple: la manca de coordenades. Es dificultava així la localització de l'àrea a qui prèviament no en conegués la situació.

El secretisme sobre la producció de mapes fou tal que fins i tot és probable que els propis cartògrafs no en coneguessin la magnitud. Així s'explicaria que es reproduïssin les mateixes àrees múltiples vegades, de forma independent i mitjançant diversos mapes. El fet que existissin fins a dotze factories dedicades a la producció cartogràfica al conjunt de l'URSS explicaria aquesta situació.

Ara bé, contràriament al que es podria pensar del seu caràcter secret i militar, els

mapes no respondrien, segons els autors, a un ús preestablert. La informació que s'hi recollia obeïa a la voluntat de disposar d'un compendi del màxim de dades disponibles. Així, al costat de les indicacions típiques de corbes de nivell, vies de comunicació, espai urbanitzat, rius, etc., hi trobem informació poc habitual (incorporada només quan se'n podia disposar): velocitat del corrent dels rius, amplada de les carreteres, pes que podien suportar els ponts, gàlib, alçades predominants a cada barri, tipus de construcció (si eren inflamables o no), varietats d'espècies predominants als boscos, distància habitual entre els arbres, noms de les fàbriques i tipus de producció a la qual es dedicaven, etc. En canvi, hi observem poca atenció a aspectes «culturals», com ara esglésies o monuments.

El conjunt d'informacions incorporades a la cartografia fa que els autors proposin una interessant teoria sobre la seva finalitat, tot apuntant un doble objectiu. D'una banda, militar, amb la identificació de possibles objectius o vies per conquerir els territoris. De l'altra, civil, a fi de disposar d'una base per gestionar els països un cop fossin «inevitablement» ocupats per les forces soviètiques. En tot cas, els resultats «ofereixen un insuperable inventari d'informació topogràfica».

La profusió de dades permet parlar d'una recerca intensiva d'indicacions disponibles per part dels cartògrafs soviètics. Algunes fonts són previsible: cartografia oficial dels diversos estats, publicitària o guies de transport. Igualment, a partir dels anys seixanta, la imatge per satèl·lit comença a utilitzar-se àmpliament.

Altres fonts resulten més sorprenents; per exemple: el recurs a la cartografia sobre el Regne Unit, elaborada pel règim nazi, que s'hauria obtingut al llarg de la Segona Guerra Mundial, o bé el fet que molt probablement els responsables soviètics arribessin a desenvolupar mesuraments propis de les fondàries, els canals o les àrees dragades de diversos ports estrangers, tot aprofitant viatges de

vaixells soviètics. El fet que la batimetria d'alguns mapes no es correspongui a la cartografia oficial dels Estats Units o del Regne Unit reforçarien aquesta tesi.

Finalment, també s'hi assenyalava la presència d'espies, tot i que sembla que el seu paper fou limitat. Així, s'expliquen alguns episodis com ara els pícnic que organitzava l'ambaixada soviètica a Suècia prop de zones sensibles i que haurien servit per recopilar informació. Ara bé, el secretisme en l'elaboració dels mapes no permet saber la importància real de les activitats sobre el terreny.

A vegades, aquesta varietat de fonts generava errors. A tall d'exemple, podem citar l'aparició d'elements desmantellats (especialment línies de tramvia o de ferrocarril) o confusions d'interpretació, algunes de les quals són curioses: a Londres, el Her Majesty's Theatre s'identifica com a residència reial i del primer ministre... Però, malgrat aquestes equivocacions puntuals, el valor de la tasca realitzada és important, especialment perquè homogeneïtza fonts, estils o escales existents en diversos països, a més de les unitats. Així, la cartografia del Regne Unit i dels Estats Units no hi apareix en peus, sinó en metres.

Una mostra especialment interessant la trobem en la cartografia urbana, a la qual es dedica una atenció particular. Es desenvolupava a escales entre 1:5.000 i 1:20.000, per bé que amb predomini de la 1:10.000. Generalment, aquesta cartografia contenia un mapa, un índex de carrers, una descripció de la localitat i una llista d'edificis importants, i no sembla que existís una tipologia única de ciutat analitzada.

Els exemples del llibre se centren en urbs angleses i nord-americanes. Ara bé, en podem ampliar la mostra a la Cartoteca de Catalunya, on es poden visualitzar 143 d'aquests mapes: <<http://cartoteca-digital.icc.cat/cdm/search/searchterm/Govern%20sovi%C3%A8tic/>>.

Hi trobem mapes de ciutats com ara Bratislava, Estambul, La Paz o Tel Aviv. A nivell de la península Ibèrica, en podem

citar Alacant, Lisboa, Maó o València. A nivell català, en destaquen sis mapes dedicats a Barcelona, Badalona i l'Hospitalet (un dels quals únicament és marítim i conté la llista de carrers i d'edificis d'interès), compilats el 1972 i editats el 1975. El mapa dedicat a Sabadell, compilat el 1976 i editat el 1978. I el dedicat a Lleida.

El contingut de l'obra ressenyada permet interpretar els mapes i adonar-se de la riquesa que mostren (i també de les limitacions que pateixen). Així, per exemple, podem identificar el mapa de Lleida com a imprès a Tbilisi l'any 1975, amb informació de 1973. El responsable de realitzar-lo fou el comandant d'unitat Д. А. Манкевиц. La toponímia hi apareix transcrita alfabèticament del castellà (лерида: 'Lérida') i té la categoria de 'secret' (Секретно). L'àrea cartografiada seria d'uns 60 km².

En aquells moments, la ciutat tenia uns 100.000 habitants. El full n'inclou una descripció i se n'identifiquen 24 carrers i 13 elements destacats: 2 edificis civils (Ajuntament i Diputació), 6 instal·lacions militars i de telecomunicacions (quarters, Correus, Telefònica i dipòsits de combustible) i 5 de comunicacions i productives (estacions de ferrocarril i indústries). Ara bé, d'aquests elements, l'Ajuntament, la Diputació, Correus i Telefònica hi surten desplaçats, un aspecte que mostra els límits de la informació obtinguda, però que no desmereixen la qualitat del resultat global.

Més enllà d'aquests errors puntuals, l'ambició del projecte es demostra en la utilitat que encara avui poden tenir aquests mapes soviètics. En algunes localitats foren els primers que van existir, per la qual cosa constitueixen una font important per identificar-ne canvis històrics. Sobre algunes altres ens aporten una mirada diferent que complementa la cartografia oficial de l'època.

L'esforç per cartografiar el món hauria continuat després de la caiguda de l'URSS, tal com demostraria l'existència d'un mapa del port anglès de Falmouth confeccionat el 1997. En tot cas, la producció cartogràfica russa continua sent bàsicament secreta. Ho demostra el fet que l'any 2010 hi va haver condemnes a presó per haver difós mapes per Internet.

En definitiva, *The red atlas* és un interessant recopilatori cartogràfic que pot ajudar a comprendre millor un moment històric i que demostra com massa sovint la informació de primer ordre (informes, estadística, cartografia, etc.) resta amagada de la població, la qual cosa condiciona el desenvolupament de la societat.

Daniel Pau i Agustí
Universitat de Lleida

Departament de Geografia i Sociologia
dpaul@geosoc.udl.cat
<https://doi.org/10.5565/rev/dag.544>

